B. Fejes Katalin

A szintagmabokor értelmező felbontási lehetőségei

1. A példák „csinált”, illetőleg „gyűjtött” jellegéről

A nyelvész egyaránt dolgozik csinált, illetőleg gyűjtött példákkal. A maguk helyén mindkét fajtára szükség van, vitás esetekben – Brassai szerint is – az élőbeszédből gyűjtött „ezer meg ezer” példának nagyobb lehet a meggyőző ereje: „Ezer meg ezer, nem csinált, hanem könyvekből s élőbeszédből gyűjtött példával lehetne kimutatni (...) állításom hibátlanságát, ...” (Brassai *i.m.* 348).

Ha egy nyelvész egyúttal tanárként is dolgozik, nemigen kell önmagának példákat gyűjtenie, bőven ellátják ilyenekkel szemináriumának hallgatói. A hallgatók e példákkal kíváncsiak lehetnek egy eleve követett elmélet igazolására többnyire azonban egy-egy talált mondattal jönnek: „Tessék ezt elemezni az előadáson a tárgyalt elmélet szerint!”

Tanári tapasztalat, hogy az így feltálat példamondat domináns jegye nem szokott megfelelni az éppen tárgyalt elméletnek – épp ezért hozzák a hallgatók –, kiválóan alkalmas azonban egy másik mondatfelfogás (elemzési-ábrázolási technika) megvilágítására. Arra tehát, hogy hol mondatrészi, illetőleg szófaji viszonyai adják a kérdéses példamondat jellegzetességét, hol pedig a hangsúlyviszonyai. Szerencsés esetben mindkét fő értelmezési irányból elemezhető az élő mondat, legfeljebb az ábrázolásban bizonyul az egyik részletesebbnek vagy teljesebbnek a másiknál. Ezt a problémahelyzetet mutatom be az alábbi, hallgatóim által gyűjtött két példán.

2. Az elemzés tárgya

Az elemzés tárgya a mindkét példamondatban közös **s z i n t a g m a b o k o r**. Ez egyaránt ábrázolható a közvetlen összetevők szerinti, valamint mondatrészi-szerkezettagi tagolásban, illetőleg hangsúlyviszonyai szerint.

Az (1) példa külön érdekessége, hogy az *almát* tárgy a mondat igéjének a tárgya, ugyanakkor helyileg együtt szerepel a *hullni* igenevet bővítő kettős határozóval (*fájáról földre* hullni).

Az eredeti sorrendet ezért a közvetlen összetevők szerinti elemzéssel nem is lehet megjeleníteni (hiszen az *almát* tárgy közvetlenül az igei csoport alá tartozik); ábrázolni ebben a keretben csak azzal a változással lehet, hogy a tárgyat kivesszük eredeti helyéről.

A mondatrészi-szerkezettani viszonyokat lineárisan leképező keretben az *almát* tárgyat közbeékelődésként jelenítjük meg (vö. 1.1.3.).

A (2) példa – a **z o n o s í t ó** (besoroló) formája miatt – két főnévi csoport egymáshoz rendeléseket ábrázolom (azaz itt nem foglalkozom az állítmányi csoport igei természetének elvi megjelenítésével). Ami a (2)-ben a szintagmabokor szempontjából tanulságos, az a szükséges és a lehetséges kiegészítők mondatbeli elhelyezése. A hangsúlyviszonyok szerinti mondattagolás jelentőségét láthatjuk abban, hogy az *elszán* ige kötelező tárgya és határozója (*magát tette*) **b e v e z e t ő** része a mondatszerkezetnek, a mondat hangsúlyt a saját jelentésével szereplő *nehezen* határozószó kapja meg (természetesen az ige előtt kötelezően elfoglalt pozíció révén). Vagyis itt fölvetődik Joannovics György igaza („... vannak olyan fogalma – idézi Brassai Joannovicsról –, amelyeknek már magukban eredeti természetüknél fogva **s z ó r e n d i** mozzanatuk van”) (Brassai *i.m.* 345-6).

Előre bocsátom még, hogy a mondat hangsúlyviszonyai szerinti tagolásban – Deme László nyomán – ú j s á g o l ó rész(ek)nek nevezem a főhangsúly előtt elkülönítő részeket (vö. 1.2.1., 1.2.2., 1.2.3., 2.2.1.).

3. Példaelemzések

(1) „Fájáról almát földre hullni saját szememmel sose látta – ebben a newtoni élményben nem volt részem, mind a mai napig.” (Illyés Gyula: Naplójegyzet 1977-1978. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1992. 397)

(1)

1.1.1. Almát fájáról földre hull-ni saját szememmel sose láttam.
 $T - ((h_{-ról} \sim h_{-re}) / H_{-ni}) - (jm / H_{-mel}) - H - \hat{A}$

1.1.2. fájáról földre almát hullni

$(h_{-ról} \sim h_{-re}) / \begin{matrix} \blacktriangle \\ T \end{matrix} H_{-ni}$

1.1.3. fájáról almát földre hullni

$\begin{matrix} \text{h}_{-ról} & T & \text{h}_{-re} \end{matrix} \setminus H_{-ni}$

1.2.1.

1.2.2.

1.2.3.

T= bevezető részsaját
 Ú= újságoló részszememmel
 F= főhangsúly

(2) „Toldi Miklós a magát tette nehezen elszánó magyar típusa.” (Kolozsvári Grandpierre Emil: a beton virágai. Magvető Kiadó, Budapest, 1988. 161)

(2)

2.1.1. Toldi Miklós a magát tette nehezen elszán - ó magyar típusa
 a – (((t³ ~ h³ ~ h³) \ jm²) / jb¹) \ Á

Ne.cs= névelős csoport

Mn.cs= melléknévi csoport

2.1.2. a tette magát nehezen elszánó
 ((h³ ~ t³ ~ h³) \ jm²)

2.2.1.

Irodalom

Brassai Sámuel: Szerény észrevételek a 'Hangsúly' című értekezés irányában. Nyr. XVIII (1889). 341-51, 396-406.